

Μπορούμε να φανταστούμε την τυποποίηση σαν μια γλωσσική κυψέλη της οποίας η λειτουργία καθορίζεται από τους θεσμούς του κράτους και εντός της οποίας εργάζονται ακατάπαυστα οι εργάτες της γραφής

Σπύρος Μοσχονάς

Η γλώσσα

Γλωσσική τυποποίηση

Η γλωσσική τυποποίηση (ή «προτυποποίηση»: language standardization) είναι σύνολο διαδικασιών ορισμού και διαμόρφωσης κοινής γλώσσας, κυρίως γραπτής, για τις διοικητικές, εκπαιδευτικές κ.ά. ανάγκες ενός κράτους. Στις διαδικασίες αυτές

περιλαμβάνεται η επιλογή μιας «γλωσσικής ποικιλίας» (ανάμεσα σε άλλες που ενδεχομένως μιλιούνται σε μια περιοχή), η διαμόρφωση συστήματος γραφής και κανόνων ορθογραφίας, η εκπόνηση έργων αναφοράς (γραμματικής, λεξικού) και εγχειριδίων για σχολική και διοικητική χρήση, ο καθορισμός εκδοτικών συμβάσεων, η επεξεργασία ειδών και επιπέδων του λόγου κλπ. Η τυποποίηση μιας γλώσσας συντελείται συνήθως στο πλαίσιο ενός ευρύτερου σχεδιασμού (language planning) ή μιας γλωσσικής πολιτικής (language policy), στην υλοποίηση της οποίας καθοριστικό ρόλο παίζουν ορισμένοι θεσμοί και ιδρύματα (Ακαδημίες, Υπουργεία Παιδείας, Κέντρα μελέτης της γλώσσας, μόνιμες ή ad hoc Επιτροπές, Όμιλοι για την προώθηση ενός γλωσσικού ζητήματος, εκπαιδευτικοί φορείς). Η γλωσσική ποικιλία που φέρεται ως το αποτέλεσμα των ποικίλων διαδικασιών τυποποίησης ή που απλώς υπόκειται σ' αυτές ονομάζεται «πρότυπη» (standard) ή «κοινή» γλώσσα. Συχνά, ιδιαίτερα σε μονόγλωσσες κοινότητες, η πρότυπη είναι και η μόνη ποικιλία που αναγνωρίζεται ως «γλώσσα»: είναι «η» γλώσσα μιας κοινότητας. Κάθε άλλη «μορφή γλώσσας», κάθε «διάλεκτος» ή «αδίδωμα», με οποιοδήποτε τρόπο και να προσδιορίζεται (ως γλώσσα μιας περιοχής, ενός επαγγέλματος, μιας κοινωνικής ή ηλικιακής ομάδας) γίνεται επίσης αντιληπτή ως απόκλιση ή και ως παρέκκλιση από την πρότυπη γλώσσα.

Σύμφωνα με τον Einar Haugen (1966:17-18), η τυποποίηση περιλαμβάνει μια αρχική φάση σχεδιασμού (initiation) και ένα στάδιο υλοποίησης (implementation). Στη φάση του σχεδιασμού γίνεται η επιλογή (selection) μιας γλωσσικής μορφής ή νόρμας (norm), δηλ. ενός γλωσσικού προτύπου, και η επεξεργασία (elaboration) των λειτουργιών ή χρήσεων που το πρότυπο αυτό καλείται να υπηρετήσει. Η υλοποίηση περιλαμβάνει την κωδικοποίηση (codification) της νόρμας και την εξασφάλιση ευρύτερης αποδοχής ή συναίνεσης (acceptance) εντός της γλωσσικής κοινότητας. Οι διαδικασίες αυτές, οι οποίες βέβαια ούτε λογικά ούτε χρονολογικά είναι ανεξάρτητες η μία από την άλλη, καταγράφονται στο Σχήμα που ακολουθεί:

Διαδικασίες τυποποίησης κατά τον E. Haugen (1966)

	<i>μορφή</i>	<i>λειτουργία</i>
<i>σχεδιασμός</i>	επιλογή	επεξεργασία
<i>υλοποίηση</i>	κωδικοποίηση	αποδοχή

Διακρίνοντας το σχεδιασμό από την υλοποίηση, ο Haugen δείχνει ν' αντιλαμβάνεται τη γλωσσική τυποποίηση ως διεργασία από τα πάνω (από μία ελίτ: τους «σχεδιαστές» ή initiators) προς τα κάτω (προς το σύνολο του πληθυσμού). Ας επισημανθεί πάντως ότι όσοι αναλαμβάνουν να ρυθμίσουν τη γλωσσική νόρμα επικαλούνται συνήθως την αντίθετη φορά: από τα κάτω (από μία «κοινή», ήδη διαμορφωμένη γλώσσα) προς τα πάνω (μία πρότυπη γλώσσα). Με την έννοια αυτή, η δημοτική, λ.χ., θεωρείται το πρότυπο της «νεοελληνικής κοινής» (Τριανταφυλλίδης 1938:167). Δεν είναι άστοχη η αντίληψη ότι το πρότυπο πρέπει ν' ακολουθεί την κοινή γλώσσα και αδικώς κατακρίνεται απ' όσους αφελώς πιστεύουν ότι η πρότυπη γλώσσα δεν είναι παρά μια «κατασκευή». Επιτυχημένη (δηλ. αποδεκτή) τυποποίηση μπορεί να θεωρείται εκείνη που επεξεργάζεται και κωδικοποιεί από τα πάνω μια γλωσσική νόρμα που έχει ήδη αρχίσει να διαμορφώνεται και να διαδίδεται από τα κάτω. Ο όρος «κοινή γλώσσα» αποκτά έτσι μια ενδιαφέρουσα αμφισημία: μπορεί να σημαίνει μια γλώσσα ήδη διαμορφωμένη πριν από την τυποποίηση ή/και μια τυποποιημένη γλώσσα.

Η τυποποίηση διαφορετικών γλωσσών σε διαφορετικούς τόπους και εποχές συγκέντρωνε πάντα ένα εντυπωσιακό άθροισμα δυνάμεων. Μπορούμε να φανταστούμε την τυποποίηση σαν μια γλωσσική κυψέλη της οποίας η λειτουργία καθορίζεται από τους θεσμούς του κράτους και εντός της οποίας εργάζονται ακατάπαυστα οι εργάτες της γραφής. Ορισμένοι απ' αυτούς έχουν την ιδιότητα θεσμικών προσώπων (γλωσσολόγοι, φιλόλογοι, λεξικογράφοι που φέρονται ως «πατέρες» μιας πρότυπης γλώσσας: εκπαιδευτικοί και, για να θυμηθούμε τον Μαρξ, εκπαιδευτικοί των εκπαιδευτικών· εκδότες, επιμελητές, διορθωτές)· άλλοι αποκτούν την ιδιότητα συμβολικών μορφών (συγγραφείς που καλλιεργούν την πρότυπη γλώσσα, «εθνικοί» λογοτέχνες)· και άλλοι υποδύονται απλώς το ρόλο του «τοποτηρητή» ή του «χωροφύλακα της γλώσσας». Η τυποποίηση επιδεικνύει τη συλλογικότητα που χαρακτηρίζει κάθε γλωσσική χρήση, με τη διαφορά ότι η συλλογική κίνηση της τυποποίησης είναι πολύ πιο αυστηρά οργανωμένη και ιεραρχημένη.

Στην ιστορία των περισσότερων δυτικών γλωσσών διακρίνεται, συμβατικά έστω, μια αρχική «στιγμή» της τυποποίησης, που σχετίζεται με τη συγκρότηση εθνικών ελίτ και εθνών-κρατών. Αν όμως δούμε τις τυποποιήσεις διαφόρων γλωσσών σε ιστορική προοπτική (Hagège, 1983), θα πρέπει ν' αναγνωρίσουμε ότι αυτές δεν είναι παρά συγκροτημένες στιγμές σ' ένα πλατύτερο και διαρκέστερο ρεύμα ιδεών. Πριν από τη «γένεση» μιας πρότυπης γλώσσας έχει συντελεσθεί μια ευρύτερη κίνηση: η σταδιακή μείωση του ρόλου των κλασικών γλωσσών, το αυξανόμενο ενδιαφέρον για τις δημώδεις γλώσσες και η περιγραφή των τελευταίων με βάση το πρότυπο της κλασικής ή «ελληνορωμαϊκής» γραμματικής. Οι δημώδεις γλώσσες αναδύονται μέσα από το καλούπι των κλασικών γλωσσών τις οποίες παραγκωνίζουν. Αυτή η «grammatisation massive» (Auroux, 1992:11), που ξεκινάει με το τέλος του μεσαίωνα για να ενταθεί τον 18^ο αι., συνδυάζεται με την έρευνα των γραπτών τεκμηρίων, τη συγκρότηση εθνικών γραμματειών, την ιστορική μελέτη των γλωσσών.

Πολλοί γλωσσολόγοι απορρίπτουν τις πρότυπες γλώσσες ως παθολογικά φαινόμενα που δεν έχουν σχέση με τη «φυσική εξέλιξη». Έτσι, ο R. A. Hudson (1980:34) επισημαίνει τον «ασυνήθη χαρακτήρα των πρότυπων γλωσσών για όποιον (όπως οι γλωσσολόγοι) ενδιαφέρεται για τη φύση της ανθρώπινης γλώσσας [...] Για παράδειγμα, θα μπορούσε κανείς να περιγράψει τις πρότυπες γλώσσες σχεδόν ως παθολογικές κατά το ότι στερούνται ποικιλίας». Αλλά, ποια γλώσσα υπάρχει σε απόλυτα «φυσική» κατάσταση, χωρίς άνωθεν παρέμβαση και έλεγχο; Και πόσο

«αφύσικη» είναι μια διαδικασία που αποδεικνύεται τόσο καθολική όσο της τυποποίησης; Η διάδοση μιας νόρμας (η οποία, ειρήσθω εν παρόδω, δεν αποκλείει τη γλωσσική ποικιλία) καθιστά την άποψη περί «φυσικής εξέλιξης» μια γλωσσολογική προκατάληψη, μια επικίνδυνη αφαίρεση. Ο γλωσσολόγος που παραγνωρίζει τις ενδεχόμενες επιδράσεις της τυποποίησης στη γλωσσική αλλαγή μοιάζει να πιστεύει ότι μπορεί να μελετήσει τη γλώσσα εν κενώ.

Ένα εντυπωσιακό χαρακτηριστικό της γλωσσικής τυποποίησης, ιδιαίτερα εάν αυτή αποδειχθεί επιτυχημένη σε βάθος χρόνου, είναι η συλλογική αμνησία που συνοδεύει τ' αποτελέσματά της. Διότι επιτυχημένη πρέπει να θεωρείται η γλωσσική τυποποίηση που καθιστά εντελώς «φυσική» στην κοινή συνείδηση την ύπαρξη της κοινής-πρότυπης γλώσσας. Μπορούμε με την έννοια αυτή να λέμε ότι μια πρότυπη γλώσσα είναι προϊόν «φυσικοποίησης» (Bourdieu 1999:360). Η ύπαρξη τουλάχιστον μίας κοινωνικής ομάδας που θεωρείται ιδιαίτερος ικανή να χειρίζεται την πρότυπη γλώσσα καθιστά στη συνείδηση των υπολοίπων εντελώς «φυσική» και την ύπαρξη της γλώσσας αυτής. Σημαντικός, κυρίως στην αρχική φάση της τυποποίησης, είναι ο ρόλος μιας ευυπόληπτης πνευματικής ελίτ, μιας ομάδας ειδικών ή λογίων που είναι σε θέση να προτείνουν και να επεξεργάζονται γλωσσικά πρότυπα. Στη συνέχεια όμως, όταν τα πρότυπα της πρότυπης γλώσσας διαδίδονται μέσω της εκπαίδευσης, τη γλώσσα αυτή μαθαίνει πλέον να τη χειρίζεται (να τη «μιλάει», αλλά κυρίως να τη γράφει) ένα μεγάλο κομμάτι του συνολικού πληθυσμού. Οι περισσότερες γραμματικές της «νεοελληνικής κοινής» (π.χ., Holton, Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton, 1999: xxiii) ισχυρίζονται ότι καταγράφουν τη γλώσσα των «μέσης μόρφωσης φυσικών ομιλητών που κατοικούν στα αστικά κέντρα», ξεχνώντας ότι η γλώσσα των ομιλητών αυτών προσφέρεται ως πρότυπο ακριβώς επειδή είναι προϊόν της εκπαίδευσης, διαμορφωμένο ήδη σύμφωνα με τις επιταγές της τυποποίησης.

Με την καθιέρωση και την ευρύτερη αποδοχή, η τυποποιημένη γλώσσα αποκτά πλέον διπλή υπόσταση. Η πρότυπη γλώσσα είναι ταυτοχρόνως και πρότυπο και γλώσσα. Είναι, αφενός, ο κανόνας που ρυθμίζει τη γλωσσική χρήση και, αφετέρου, μια γλωσσική ποικιλία ή διάλεκτος ανάμεσα σε άλλες γλωσσικές ποικιλίες ή διαλέκτους. Κάθε τυποποίηση βασίζεται σ' αυτή τη διπλή υπόσταση της πρότυπης γλώσσας. Υπό μία έννοια, η γλωσσική τυποποίηση δεν είναι παρά η διαχείριση αυτής της διπλής υπόστασης.

Αναγνωρίζοντας το δυσπρόστατο χαρακτήρα των πρότυπων γλωσσών, πρέπει ν' αποδώσουμε στην τυποποίηση μια λειτουργία επιτελεστική (performative). Η γλώσσα δεν χρησιμοποιείται απλώς σύμφωνα μ' ένα πρότυπο. Το πρότυπο διαμορφώνει τη γλώσσα, εγκαθιστά συνήθειες, διαδίδεται, επιδρά στη γλωσσική εξέλιξη. Η τυποποίηση «επιτελεί» τη γλώσσα που ρυθμίζει. Βέβαια, όπως όλες οι πράξεις που επιτελούνται μέσω ή επί της γλώσσας, η τυποποίηση μπορεί και αυτή να έχει τις αστοχίες της (infelicities). Η σημαντικότερη αστοχία της τυποποίησης είναι το πρότυπο να βρίσκεται σε διάσταση με τη γλώσσα. Σ' αυτή την περίπτωση το πρόβλημα λύνεται συνήθως με αναθεώρηση ή με εγκατάλειψη του προτύπου, διότι θ' αποτελούσε χειρότερη αστοχία η προσπάθεια ρύθμισης της γλώσσας σύμφωνα μ' ένα ξεπερασμένο πρότυπο (όπως συνέβη με το πρότυπο της καθαρεύουσας).

Πολλές τυποποιήσεις αποτελούν αντικείμενο διαμάχης, όπως πολύ καλά γνωρίζουμε από το γλωσσικό ζήτημα. Ως ένα βαθμό τα «γλωσσικά ζητήματα» είναι αναμενόμενα και δεν παρατηρούνται μόνο στην ελληνική περίπτωση: όπου υπάρχουν πρότυπα υπάρχει και αμφισβήτηση. Οι έριδες συχνά καταλήγουν στη μερική ή ολική

αναθεώρηση μιας τυποποίησης. Αποτελούν κινητήριο μοχλό για την εξέλιξη των προτύπων. Διότι η τυποποίηση, παρά τα φαινόμενα, δεν είναι ποτέ στατική.

Αν μια πρότυπη γλώσσα κατορθώνει να μένει ή να δείχνει σταθερή για μεγάλο χρονικό διάστημα, αυτό δεν οφείλεται μόνο στο συντονισμένο θεσμικό έλεγχο που της ασκείται. Ούτε μόνο στο ότι είναι σχεδιασμένη να μείνει σταθερή. Οφείλεται επίσης στο ότι πολλές γλωσσικές πρακτικές, ιδιαίτερα του προφορικού λόγου, η τυποποίηση δεν τις διορθώνει. Αναπτύσσονται έτσι σε μια γλώσσα λειτουργίες που η τυποποίηση δεν έχει προλάβει να επεξεργαστεί. Αλλά αυτός μάλλον είναι και ο λόγος που περιοδικά προκύπτει η ανάγκη αναθεώρησης ή και ριζοσπαστικότερης εγκατάλειψης ενός προτύπου για χάρη ενός καινούριου. Η γλώσσα εξελίσσεται μαζί με τα πρότυπά της.

Βιβλιογραφία

- Auroux S., 1992. « Introduction : Les processus de grammatisation et ses enjeux », στο *Histoire des idées linguistiques*, τ. 2 : *La développement de la grammaire occidentale*, επιμ. S. Auroux. Liège : Mardaga, 11-64.
- Bourdieu P., 1999. *Γλώσσα και συμβολική εξουσία*, μτφρ. Κ. Καψαμπέλη. Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα. [*Ce que parler veut dire : L'économie des échanges linguistiques*. Paris : Fayard, 1982.]
- Hagège C., 1983. « Voies et destins de l'action humaine sur les langues », στο *La réforme des langues*, τ. 1, επιμ. I. Fodor & C. Hagège. Hamburg: Buske, 11-68.
- Haugen E., 1966. *Language Conflict and Language Planning: The Case of Modern Norwegian*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Holton D., P. Mackridge & Ει. Φιλιππάκη-Warburton, 1999. *Γραμματική της ελληνικής γλώσσας*, μτφρ. Β. Σπυρόπουλος. Αθήνα: Πατάκης. [*Greek: A Comprehensive Grammar of the Modern Language*. London & New York: Routledge, 1997.]
- Hudson R. A., 1980. *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Τριανταφυλλίδης Μ., 1938. *Νεοελληνική Γραμματική – Ιστορική Εισαγωγή* [= *Άπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη*, τ. 3]. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), 1981 [ανατύπωση με διορθώσεις].